

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Texter till Del 3 Vägen till försoning

Försoning – resonemang kring begreppet

Begreppet ”försoning” spelar en avgörande roll i efterarbetet efter krig och konflikter. I forna Jugoslavien har det figurerat i samband med officiella dokument som Daytonavtalet, i argumenten för FN-tribunalen ICTY i Haag och i de flesta av de tusentals enskilda, nationella och internationella initiativ i fredens tecken som drivits det senaste decenniet.

Tanken om att tidigare fiender ska kunna komma samman och leva ett liv i fred och samförstånd är väl cementerad. Samtidigt är många överens om att man i forna Jugoslavien inte har lyckats leva upp till dessa ambitioner. Men vad är det egentligen vi menar med ”försoning”? Vad är det vi vill och tror att parterna ska kunna uppnå? Och hur ska man se på försoningens roll i freds- och återuppbyggnadsprocessen? Är den nödvändig eller är det ens självklart att försoning ska vara en målsättning?

Fred och fungerande samexistens

För att försöka förstå behöver vi stanna upp och fundera över själva definitionen av ordet försoning. Att ordet innehåller något slags krav på ”fred och fungerande samexistens” skulle få invända mot. Men stannar bruket av begreppet försoning verkligen där? Räcker det att tycka att det går an att leva på samma mark som sin tidigare fiende, eller innebär försoning också att offret förväntas förlåta dem som gjort henne eller honom illa? Vilken roll spelar det om den enskilde förövaren erkänner sina brott eller ej?

Före detta FN-domaren vid Rwandatribunalen, svensken Lennart Aspegren, är en av dem som är mycket försiktiga med att prata om försoning. Han är till och med tveksam till om den alltid är möjlig. Och han säger att när han tittar på läkeprocessen efter grymma konflikter så stärks hans uppfattning.

– Det låter bra att man ska försonas. På ungefär samma sätt som det låter bra att man ska vara en god människa. I båda fallen är det tveksamt om det i praktiken är möjligt. För om vi talar om försoningen i betydelsen ”glömma och förlåta” – och det gör vi faktiskt för det mesta – så tror jag inte på den och framför allt anser jag inte att vi bör sträva efter den.

Han säger att målet för det internationella samfundet bör vara att upprätta fred, säkerhet och god ordning. Det är konkreta mål som möjliggör

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

demokrati och stabilitet. Försoning är något helt annat och definitivt inte en fråga för utomstående.

Sanning, rättvisa och försoning

Men det finns mer positiva sätt att se på försoning. En av de främsta akademikerna på området är den belgiske sociologen Luc Huyse, som menar att försoning är möjlig och att vägen dit kan delas in i tre faser: först övergår konflikten i en icke-våldsam samexistens; därefter, när rädslan för den andre har klingat av, kan tillit och förtroende skapas; ur detta föds tids nog empati vilket fullbordar försoningen. Detta ska inte nödvändigtvis ses som ett linjärt förlopp, påpekar han, och konstaterar att vägen mot försoning är bräcklig och att det i varje skede finns risk att återfalla i konflikt.

Luc Huyse hävdar att i idealläget förebygger försoning en gång för alla att det förflutna används som bränsle för nya konflikter. Men för att nå dit måste försoningen bygga på sanning och rättvisa.

Och det är just tilltron till denna treenighet – sanning, rättvisa och försoning – som ligger till grund för de tankar om konflikthantering som gett upphov till tribunaler och domstolar som exempelvis ICTY i Haag. Tanken är att om sanningen kan blottläggas, så kan också de som gjort sig skyldiga till brott dömas, och först därefter kan ett samhälle gå vidare och så småningom uppnå försoning.

I praktiken visar det sig snabbt att även ”sanning” och ”rättvisa” är komplicerade begrepp, svåra att mäta och knappast att betrakta som absoluta. Det är antagligen delvis en kulturell fråga hur man anser att dessa begrepp förhåller sig till försoning, något som styrs av ett samhälles allmänna rättsuppfattning. Men i fallet Jugoslavien har man i alla fall valt att satsa på just sanningssökande som en del av en juridisk rättskipning och hängt på en förhoppning om att det ska leda till försoning.

Att utkräva ansvar

En varm anhängare av detta synsätt är den amerikanske juristen Mark Ellis. Han är ordförande i det internationella advokatsamfundet, djupt engagerad i Bosnien, och har bland annat varit rådgivare till ICTY.

– Jag ser försoningen som ett spektrum av olika händelser. I den ena änden finns en allmän, objektiv förståelse för vad som faktiskt hänt. I den andra finns förlåtelsen, som jag tror är möjlig. Men den tar tid. Kanske generationer.

Han medger att det finns en mytologisering kring försoningsbegreppet, något som riskerar att skymma vad det verkligen handlar om. Exempelvis spelar försoningsbegreppet en viktig roll inom flera av världsreligionerna.

Men den försoning som Mark Ellis talar om är inte religiös. Den är konkret och pragmatisk. Den bygger på ett systematiskt sökande efter sanning, genom utgrävningar av massgravar, genom identifiering av offer och genom att ställa skyldiga förövare till svars inför en domstol.

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

– Enligt min mening måste steg ett efter en våldsamt konflikt alltid vara att utkräva ansvar. De skyldiga till grymma övergrepp får inte gå fria. Amnesti – det vill säga frihet från straffrättsligt ansvar – försvarar, eller rentav omöjliggör försoning, hävdar Mark Ellis.

Men det, konstaterar han, är inte en bild som delas av alla, utan som styrs av vilken rättsuppfattning man ansluter sig till – det vill säga hur man väljer att se på vad ett straff är. Som jurist tänker Mark Ellis i termer av juridisk rättvisa, medan andra rättskulturer betraktar sanningssägande och erkännande som straff nog och att detta kan vara en tillräcklig grund för försoning.

Och där fortsätter debatten. Försoningens anhängare är avgjort fler än skeptikerna, men på många platser i världen, inte minst i forna Jugoslavien, har den visat sig svår att uppnå. Kanske för att man inte är överens om själva begreppet och dess innebörd, eller kanske – som Mark Ellis antyder – för att det helt enkelt inte har gått tillräckligt lång tid.

Daytonavtalet

Det så kallade Daytonavtalet som undertecknades 1995 innebar i praktiken slutet på kriget i Bosnien. Som försvarspolitiskt dokument och fredsavtal betraktas det därför som en stor framgång och har inspirerat till många senare fredsavtal.

Samtidigt ser många idag Daytonavtalet som en av de främsta orsakerna till att den etniska segregeringen består. Avtalet ligger till grund för den bosniska konstitutionen, där den främsta metoden för att motverka framtida konflikter är att hålla kroater, serber och bosniaker åtskilda och i stället noggrant reglera maktfördelningen dem emellan.

Därför fortsätter också Bosnien att vara ett av världens etniskt sett mest segregerade länder. De tre största etniska grupperna bor i olika delar av landet och distrikten har ett långt gånget självbestämmande över till exempel hälsa och sjukvård. På det nationella planet styrs parlamentet av ett roterande presidentskap där de tre grupperna turas om att föra landets talan, något som bidragit till fortsatt politisk splittring.

Ovanför detta presidentskap finns fortfarande en utomstående överhöghet i form av den så kallade höga representanten (även EU:s speciella sändebud), med makt att ingripa i lagstiftning och påverka det politiska spelet. Olika innehavare av ämbetet har gått olika långt i detta maktutövande, men i praktiken ser många det som ett omyndigförklarande av Bosnien-Hercegovina och ett ohållbart system om landet ska kunna skapa ett fungerande, självständigt politiskt klimat. I mätningar som gjorts visar det sig att inom alla de tre största etniska grupperna så är förtroendet för den internationella överhögheten mycket lågt.